

Et kierkegaardsk perspektiv på moralsk skade

Af ph.d.-stipendiat Anna Ravn Mortensen

Homers epos *Iliaden* begynder og ender med vrede. Det første ord i det første vers i den første sang refererer til Achilleus' vrede, som i den sidste sang vækker gudernes vrede. Derfor henvender Zeus sig til gudinden Thetis og beder hende formilde Achilleus, for at han, i overensstemmelse med moralsk krigsskik, skal levere Hektors lig tilbage til Troja (se uddraget på næste side).

Efter Achilleus har dræbt Hektor, trukket hans lig efter sin vogn og mishandlet hans krop i flere dage, lader han endelig kong Priamos begrave sin søn efter krigens forskrifter. Men hvad er de moralske konsekvenser af at handle imod krigens etiske konventioner? Hvordan skal vi forstå Achilleus' vrede? Og hvilken relevans kan et græsk heksameterdigt fra antikken have for vores forståelse af mental sundhed i dag?

Disse spørgsmål indgår i mit ph.d.-projekt, som forsøger at give et kierkegaardsk perspektiv på begrebet 'morsk skade'.

Achilleus' vrede

Traditionelt set er Achilleus blevet betragtet som en arketypisk helt. Ifølge den amerikanske psykiater Jonathan Shay har

traditionen dog overset, at Achilleus også er arketyper på en bersærker. Achilleus' vrede og raseri er ifølge Shay resultatet af mindst to moralsk grænseoverskridende begivenheder.

For det første: Den græske konge og hærfører Agamemnon overskrider grænserne for 'det rigtige' i antik græsk militærforståelse, da han nægter at løslade krigsfangen Chryseis.

For det andet: Efter Apollon nedkalder en plage over den græske lejr, giver Agamemnon efter og løslader hende, blot for dernæst at tage kvinden Briseis fra Achilleus. Agamemnons uretmæssige handlinger gør Achilleus vred, men han holder hovedet koldt og trækker sig fra krigen.

Vreden får derimod frit løb, da Achilleus opdager, at Hektor har slået hans elskede Patroklos ihjel. Grebet af blindt raseri dræber Achilleus Hektor, og flere dages mishandling af hans lig følger, hvorpå gudernes vrede bliver vakt. Det er denne bersærk-lignende tilstand forårsaget af overskridelsen af 'det rigtige', som Shay genkender i mange hjemvendte krigsveteraner, og som har inspireret til det nyere psykologiske begreb 'morsk skade' (*moral injury*).

Moral og naturlig lov

Moralsk skade betegner en psykologisk skade, der i svære tilfælde forhindrer, at man kan leve et velfungerende liv. Inden for forskningen kan man identificere to bølger i udviklingen af begrebet. Den første bølge blev indledt i 1990'erne af Shay, der beskriver moralsk skade som erfaringen af, at en autoritet forråder det, der er 'det rigtige' at gøre. I Achilleus' tilfælde er det Agamemnon, der overskrider de militær-etiske konventioner.

I en nutidig kontekst har forskningen særligt koncentreret sig om autoriteter indenfor militæret, sundhedsvæsenet og andre professioner, der arbejder i spændingsfeltet mellem liv og død. Ifølge den første bølge påføres subjektet altså en moralsk skade af en udefrakommende aktør. Shay argumenterer ud fra en militær kontekst for, at sådanne skader er et strukturelt problem for det militære system, der bør forebygges gennem reform og uddannelse.

Med det græske epos som inspirationskilde for udviklingen af begrebet understreges det, at moralsk skade næppe er noget nyt fænomen. Tværtimod viser Shay, hvordan antikkens før-moderne verdensanskuelse kan kaste nyt lys over vores forståelse af psykologiske traumer i dag. Moral er inden for denne verdensanskuelse udtryk for en 'naturlig lov' om rigtigt og forkert, som personificeres af gudinden Themis.

Forskellige teorier om naturlig lov baseres på objektive og universelle værdier i mennesket og naturen, som danner grundlag for, hvordan man bør handle. Hvis de moralske normer og værdier, som den naturlige lov bygger på, overskrides, kan det ifølge Shay resultere i, at menneskets moralske karakter skades.

Skyld og skam

Den anden bølge inden for forskningen i moralsk skade er særligt knyttet til den amerikanske professor i psykiatri Brett T. Litz og hans kollegers arbejde med begre-

bet fra slutningen af 2000'erne og frem til i dag. De definerer moralsk skade som "overskridelse af dybe moralske overbevisninger og forventninger," der kan føre til "langvarige psykoso-

cial-spirituelle indvirkninger som skyld og skam."

I anden bølge forskydes fokus fra at handle om vrede til at handle om skyld og skam. Dermed bliver subjektet selv den centrale aktør i den overskridelse, der leder til moralsk skade, og ikke en udefrakommende aktør. Fra Shays strukturelle kritik af det militære system bliver begrebet moralsk skade i anden bølge til et individuelt problem, der bør behandles i mellemmenneskelige relationer.

Hvor moral og etik oftest fungerer som en kritisk instans over for den måde, vi diagnosticerer og helbreder på, er moralen med begrebet moralsk skade rykket

Bolde Gudinde! bedrøvet i Sind du kom til Olympen,
Af en ulidelig Sorg forpiint i dit Hjerte, det veed jeg.
Dog maa jeg sige dig nu, hvorfor jeg hid lod dig kalde.
Alt har de salige Guder i ni samfældige Dage
Tvistet om Hektors Liig og den Stadomstyrter Achilleus;
Siig ham, at Gudernes Harm er vakt, og at jeg er forbitret
Meer end Nogen af Alle, fordi han i rasende Vanvid
Hektor ved Flaaden beholder, og ei løslader hans Legem

(*Iliaden* 24, 104-108; 113-115).

ind i søgelyset som genstand for selve diagnosen, måske endda helbredelsen. Den samlede forskning i moralsk skade udgør således en kritik af vores syn på mental sundhed i dag.

Ved at fremhæve 'det moralske' som en kilde til lidelse sætter begrebet moralsk skade fokus på de etiske aspekter ved lidelsen. Det etiske fokus rækker ud over de biomedicinske parametre, som i høj grad udgør grundlaget for, hvordan vi forstår mental sundhed i dag.

Måske på grund af slægtskabet med teologiske kernebegreber som synd, skyld og skam er begrebet moralsk skade også blevet populært indenfor de teologiske fagdiscipliner. De seneste år har forskningen i bibelsk eksegese eksempelvis benyttet begrebet i traumekritiske læsninger af særligt gammeltestamentlige tekster.

Også inden for praktisk teologi bliver moralsk skade diskuteret i sjælesørgerske sammenhænge. Denne brug af begrebet rejser spørgsmålet om, hvordan vi kan nærme os en filosofisk forståelse af de etiske implikationer af at tale om moralsk skade.

Kierkegaard og moderne etik

På trods af, at begrebet moralsk skade rummer en væsentlig kritik af vores overvejende biomedicinske tilgang til mental sundhed i dag, bygges forståelsen af 'det moralske' på et objektivt og universelt grundlag, som i mindre grad er forenelig med moderne forståelser af etik. I min ph.d.-afhandling undersøger jeg begrebet moralsk skade filosofisk ud fra spørgsmålet om, hvordan vi kan forstå 'det moralske' i et moderne etisk perspektiv.

En moderne tilgang til etik anerkender lidelsens etiske aspekter, men er samtidig kritisk over for at tilskrive dem objektiv og universel værdi. Der tages således højde for, at opfattelsen af rigtigt og forkert varierer fra kultur til kultur og samfund til samfund, men uden at reducere 'det moralske' til et individuelt eller arbitrært anliggende.

I undersøgelsen af 'det moralske' i et moderne etisk perspektiv arbejder jeg ud fra den tese, at Søren Kierkegaards eksistentielle tilgang til etik kan hjælpe os med at belyse nogle af mulighederne og udfordringerne ved begrebet moralsk skade. Kierkegaards forståelse af etik er særligt frugtbar, idet den hænger uløseligt sammen med den menneskelige subjektivitet.

På den ene side har han blik for det menneskelige selv og tager højde for, at etik er en afgørende del af at udvikle en meningsfuld menneskelig eksistens. På den anden side fremhæver Kierkegaard, at etik udgør et problem for den menneskelige eksistens, fordi vi gang på gang erfarer, at vi ikke kan leve op til de moralske krav, vi sætter for os selv og hinanden. På den måde kan Kierkegaards etik med filosofen Arne Grøn forstås som en normativitetskritik.

Kritik af moralske idealer

Etik handler ifølge Kierkegaard ikke kun om et bestemt etisk livssyn. I anden halvdel af *Enten—Eller* personificeres det etiske livssyn af Assessor Wilhelm, der i en række breve opfordrer sin æstetiske ven til at navigere gennem livet ved at vælge sig selv, bl.a. som ægtemand og borgerlig. I Kierkegaards forfatterskab belyses

mindst to udfordringer ved at forstå etik som et livssyn.

For det første indebærer denne forståelse, at det etiske kun udgør ét blandt flere mulige livssyn. Denne udfordring tydeliggøres i *Frygt og Bæven* gennem genfortællingen af historien om Abraham, der af Gud befales at ofre sin søn Isak. Pseudonymet Johannes de Silentio argumenterer, i modsætning til det etiske livssyn, for en religiøs suspension af det etiske. Abraham viser nemlig, at der er dele af tilværelsen, der ikke kan vælges ud fra etikken, men som kun kan gribes i tro.

For det andet understreger pseudonymet Vigilius Haufniensis i *Begrebet Angest*, at det etiske livssyn, hvad han også kalder "den første etik," strander på den enkeltes syndighed. Selvom vi måske har et begreb om, hvad der er rigtigt og forkert, så er udfordringen, at vi ikke altid formår at handle derefter. Derfor behøver vi "en anden etik," der forudsætter den enkeltes syndighed.

Ifølge Arne Grøns læsning skifter det etiske betydning i Kierkegaards værker efter 1846. Det etiske skal nu forstås i lyset af det at forholde sig til sig selv som et grundforhold ved eksistensen. Pseudonymet Anti-Climacus beskriver i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, hvordan "det Ethiske" som grundforhold ikke skal forstås som et livssyn, der kan vælges, men som et problem, den eksisterende uundgåeligt står overfor.

Kierkegaards bekendelsesbegreb

Kierkegaard afgrænser denne anden forståelse af etik fra det etiske livssyn, men også fra etik forstået som et fænomen,

der beror på en naturlig lov eller dybe moralske overbevisninger. Det gør han blandt andet ved at placere etikken i hensigten snarere end i handlingen: "thi Hensigten er det, der ethisk accentueres, Udfaldet som Gjerningens Udvorteshed er ligegyldigt." Samtidig formuleres etik i *Kjerlighedens Gjerninger* som at "det at elske er Pligt." På den måde lægger Kierkegaards eksistentielle tilgang til etik vægt på den enkeltes hensigt og pligt frem for vores menneskelige natur og fornuft.

Med Kierkegaards normative kritik af de moralske idealer, vi som mennesker handler eller mener at handle ud fra, opstår spørgsmålet om, hvordan vi kan forstå begrebet moralsk skade i et moderne etisk perspektiv. Med udgangspunkt i bekendelsesbegrebet vil jeg forsøge at vise, hvordan Kierkegaards forståelse af bekendelse kan danne ramme for en forståelse af moralsk skade, der tager den eksistentielle kritik alvorligt, men som samtidig tager højde for den menneskelige subjektivitet.

Et græsk heksameterdigt fra antikken kan således rykke ved den måde, vi forholder os til mental sundhed på i dag. Beskrivelsen af Achilles' vrede og det psykologiske begreb om moralsk skade kan berige og udfordre nutidens diskussioner om etik og eksistentiel lidelse. Kierkegaards tænkning er i denne forbindelse særligt relevant, fordi den udgør en kritik af vores moralske idealer og samtidig tager etikken alvorligt som problem for den menneskelige eksistens.